

SKUTOČNÉ BYTIE (ὄΝΤΩΣ ὄΝ) A NEBYTIE V BYZANTSKEJ FILOZOFII¹

Ján ZOZULAK

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra,
Slovenská republika

Byzantskí myslitelia priniesli zásadne nové chápanie nazerania na svet a hovoria o počiatku kozmu z nebytia (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος). S faktorom stvorenia v byzantskej filozofii uplatnili revolučnú filozofickú zásadu, ktorá hovorí o vzniku (γένεση), počiatku (ἀρχή) a evolúcii (ἐξέλιξις) kozmu (vesmíru). V tomto článku sa budeme zaoberať byzantskou kozmológiou a ontologickým rozlíšením medzi bytím a nebytím, o ktoré sa opiera uvažovanie o rozdieli medzi nestvoreným (ἄκτιστος) a stvoreným (κτιστός). Pre byzantské myslenie je to základné filozofické východisko, na základe ktorého hesychasti v 14. storočí rozvinuli rozlíšenie medzi nestvorenou podstatou (ἄκτιστη οὐσία) a stvorenými energiami (κτιστέες ἐνέργειες). Zároveň vysvetlíme dvojité metódu byzantských mysliteľov, ktorá sa počas hesychastických sporov stala hlavnou príčinou nedorozumení medzi hesychastami a antihesychastami z dôvodu odlišného chápania charismatickej a vedeckej línie byzantského myslenia.

ÚVOD

V dielach byzantských mysliteľov sa občas stretávame aj s revolučnými myšlienkami, ktoré sa postupne stali vyjadrením byzantskej intelektuálnej odvahy a začlenili sa do byzantskej filozofickej tradície. Príkladom takejto revolučnej myšlienky bola interpretácia teórie o stvorení sveta, ktorú rozvinul Atanáž Veľký v Alexandrii a prehĺbili ju kappadockí myslitelia Vasilij Veľký, Gregor Naziánsky a Gregor Nysský, ktorí vymedzili základné princípy byzantskej filozofie. Zároveň vypracovali ustálenú terminológiu a v byzantskom intelektuálnom prostredí sa výraznou mierou zaslúžili o filozofickú interpretáciu termínov podstata (οὐσία), hypostáza (ὑπόστασις), prirodzenosť (φύσις), osoba (πρόσωπον), energia (ἐνέργεια) a ďalších. Ich najväčším

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0116.

prínosom však bolo rozlíšenie medzi nestvoreným (ἄκτιστος) a stvoreným (κτιστός), bytím a nebytím, čo sa pre byzantské myslenie stalo základným filozofickým východiskom, na základe ktorého hesychasti v 14. storočí rozvinuli rozlíšenie medzi nestvorenou podstatou (ἄκτιστη οὐσία) a stvorenými energiami (κτιστές ἐνέργειες).

Do polovice 20. storočia sa ich mysleniu venovala malá pozornosť a záujem bádateľov sa sústreďoval predovšetkým na hľadanie platónskych, aristotelovských a novoplatónskych vplyvov na myslenie byzantských autorov. Situácia sa začala meniť začiatkom šesťdesiatych rokov 20. storočia, keď N. Matsoukas (1934 – 2006), autor prelomovej knihy *Dejiny filozofie antickej gréckej, byzantskej, západoeurópskej: so stručným úvodom do filozofie*, [18] začal vydávať dovtedy nepublikované listy Gregora Palamu zo 14. storočia pod vedením svojho učiteľa a profesora P. Christou, ako uvádza v predslove svojej knihy, venovanej filozofickému mysleniu Atanáza Veľkého. [19] P. Christou bol jedným z prvých autorov, ktorý upozornil na dvojitú metódu byzantských mysliteľov. [12] N. Matsoukas pokračoval v jeho línii a zastával názor, že integrita byzantského myslenia vychádza z dvojitej metódy byzantských mysliteľov (Matsoukas 2000a, 137-140). Silnú inšpiráciu pre svoju vedeckú prácu čerpal od G. Florovského² a I. Romanidisa³, ktorí výrazne ovplyvnili pohľad na byzantské myslenie a históriu. Obaja pôsobili ako profesori na univerzitách v USA i ďalších krajinách a patria k významným osobnostiam 20. storočia v celosvetovom meradle.

² G. Florovsky (1893 – 1979) bol jedným z prvých autorov, ktorí zamerali svoju pozornosť na autentické myslenie v Byzancii. Svoju vedeckú kariéru začal na Univerzite v Odeze a po odchode z Ruska v rokoch 1922 – 1926 prednášal filozofiu v Prahe. Neskôr pôsobil ako profesor v Paríži a po odchode do USA prednášal na Columbijskej univerzite a na univerzitách v Harvarde a Princetone. Stal sa tiež členom Americkej akadémie umení a vied. O živote a diele G. Florovského pozri [8].

³ I. Romanidis (1927 – 2001) študoval v New Yorku, Paríži a Mníchove. Jeho dizertačná práca [22] na univerzite v Aténach z roku 1957 bola doslova prevratná, pretože otvorila nové cesty k skúmaniu byzantského filozofického myslenia a významnou mierou obohatila vedecký výskum v tejto oblasti. O živote a diele I. Romanidisa pozri [24]. Okrem Harvardskej univerzity pôsobil na univerzitách v Tessalonikách a Balamande v Libanone. Pokračoval v línii Georgija Florovského a dopĺňal jeho snahu o návrat k autentickému byzantskému uvažovaniu. Vyznačoval sa hlbokou znalosťou myslenia Augustína i Gregora Palamu a výrazne prispel k hlbšiemu objasneniu a správne mu pochopeniu dôležitých otázok byzantského myslenia, preto G. Metallinos (1940 – 2019) hovorí „o dobe pred Romanidisom a po ňom“. [20]

BYZANTSKÁ KOZMOLÓGIA – KTISIOLOGIA

Byzantská kozmológia sa podstatne líši od kozmológie antickej gréckej filozofie, podľa ktorej zmyslovo vnímateľný (αἰσθητός) svet sa nachádza v procese neustáleho pohybu a zmeny. Ide o cyklus, [15] v ktorom platí axióma: „*Tento svet bol, je a bude (ako poriadok aj ako objekt) ako ho vidíme, hoci sa nachádza v procese ustavičného pohybu a zmeny (γίγνεσθαι)*“ (Matsoukas 2010, 496). Byzantskí myslitelia odmietajú uzavretý, mýtický a cyklický kozmos (vesmír) a hovoria o počiatku kozmu z nebytia (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος) i o jeho evolúcii. Zmienka o stvorení v Platónovom dialógu *Timaios* predpokladá formovanie beztvárnej hmotnej reality, čo znamená, že pôvodcom kozmu je božský tvorca – demiurgos, ktorý nevytvára svet „z ničoho“, ale má k dispozícii predkozmičský chaos a svet ideí ako model. Vytvára svet ako živú bytosť, ktorej telo sa skladá zo štyroch prvkov (ohneň, zem, voda, vzduch) a do ktorej je vložená rozumná duša. Jej rozum sa prejavuje v matematickom poriadku nebeských telies. [9] Z tým súvisí aj krása (κάλλος) zmyslovo vnímateľného sveta. Antické chápanie predpokladov života, ktorými sú poriadok a harmónia krásy, ukrýva grécke slovo kozmos (κόσμος) – ozdoba (κόσμημα). [11]

V myslení svätých Otcov, ktoré ovplyvnilo byzantskú filozofiu, výraz nebytie (μὴ ὄν) v prvom rade neznamena beztvárnu hmotu, ani hmotu ako takú, ale celé stvorenie, ktoré má účasť na bytí a len tak sa stáva bytím. To platí pre zmyslovo vnímateľný aj rozumom poznateľný svet. Znamená to tiež, že toto stvorené bytie môže dôjsť do neexistencie (ἀνυπαρξία), teda, že zanikne uskutočňovaná a rozvíjajúca sa realita, ak nebude mať vzťah s energiami bytia (Boha). [6, 80AB]. Takéto chápanie sveta, ktoré vychádza zo vzťahu Stvoriteľa a stvorenia z nebytia (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος), nepriniesol žiaden filozofický smer antického gréckeho myslenia, v ktorom sa stretávame s chápaním stvorenia v zmysle formovania hmotnej a zmyslovo vnímateľnej zložky ideovou a rozumom poznateľnou zložkou. Zmyslovo vnímateľný a rozumom poznateľný svet nie sú vytvorené zložky. To, čo vzniká, pochádza z podstaty zmyslovo vnímateľnej alebo ideovej veci. Stvorenie z nebytia (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος) ako vytvorenie inej podstaty nejakou bytosťou len prostredníctvom pôsobenia (energie) vôle je nemysliteľné, preto v antickom filozofickom prostredí neexistuje žiadne podobné chápanie sveta. [17] Aké implikácie z toho plynú?

Byzantskí autori pri objasňovaní stvorenia kozmu vychádzajú z troch hlavných zásad:

1. Kozmos začal fungovať z nulového času a začal sa realizovať, teda má počiatok.
2. Kozmos je stvorený a zásadne odlišný od Stvoriteľa.
3. Všetko evolučne smeruje k nejakému cieľu.

Celé stvorenie má a zabezpečuje bytie (τό εἶναι) i napredovanie tohto bytia trvalou účasťou na Božích energiách, pretože nie je súpodstatné (ὁμοούσιος) s Bohom, ale odlišné (ἐτερούσιος) od Boha. Táto odlišnosť na jednej strane predpokladá odlišnosť stvorenia od Boha, ale na druhej strane závislosť celého stvorenia na Božích energiách. Neporušiteľný (ἄφθαρτος) a neviditeľný (ἀόρατος) je len rozumom poznateľný svet, zatiaľ čo viditeľný (όρατός) a pominuteľný (φθαρτός), slovami Platóna „γινόμενος“ a „ἀπολλύμενος“⁴, je zmyslovo vnímateľný svet. Byzantská filozofia jednoznačne a jasne rozlišovala medzi filozofickým a biblickým chápaním pojmu stvorenie. Inými slovami, antická filozofia hovorí o stvorení druhu (εἶδος) a kvality (ποιότητα), nie podstaty (οὐσία) bytostí (ὄν). Podľa byzantského myslenia hmota a druh sú stvorené z nebytia (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος).⁵ Keď byzantskí myslitelia hovoria o stvorení z nebytia (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος), znamená to, že stvorenie nepochádza z Božej podstaty (οὐσία), ani neexistuje podľa účasti na ideových vzoroch nejakých podstát či druhov (εἰδῶν). Účasť stvorenia na Božích energiách a neustály proces zdokonaľovania, nepripúšťa žiadnu statickosť, ale predpokladá dynamický vývoj (evolúciu) v rámci zákonov. To znamená, že každé poznanie Božích energií a existujúcej reality kozmu, ktorá má účasť na týchto energiách, je empirické. Nie je závislé na uzatvorených a ideových archetypoch či vopred stanovených typoch. Poznanie, rovnako ako realita, je aktivizované. Celé stvorenie je aktivizovaná realita, ktorá má účasť na nestvorených Božích energiách. Ide o aktivizované udalosti, preto byzantskí myslitelia pri uvažovaní o stvorení bytostí prostredníctvom teórie λόγοι τῶν ὄντων, ktoré sú stvoriteľskými príčinami v samotnej Božej vôli a nie nezávislými ideovými archetypmi, zásadne menia idey a druhy (εἶδη) Platóna i Aristotela. Neexistujú uzavreté archetypy ako nemeniteľné bytosti, ktoré by presne určovali realitu, preto N. Matsoukas upozorňuje, že nesprávne pochopenie stvoriteľských príčin (δημιουργικοὶ λόγοι) v Božej vôli môže viesť k platonizujúcej alebo dokonca až k platónskej teológii. [17] Na rozdiel od P. Christou, ktorý hovorí, že „lógos prirodzenosti je archetyp, na základe ktorého bolo stvorené každé bytie a ktoré

⁴ Pozri Platónov dialóg *Timaios* 52ab: „Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων ὁμολογητέον ἐν μὲν εἶναι τὸ κατὰ ταῦτα εἶδος ἔχον, ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, οὔτε εἰς ἑαυτὸ εἰσδεχόμενον ἄλλο ἄλλοθεν οὔτε αὐτὸ εἰς ἄλλο ποιῶν, ἀόρατον δὲ καὶ ἄλλως ἀναίσθητον, τοῦτο δὲ δὴ νόησις εἴληχεν ἐπισκοπεῖν· τὸ δὲ ὁμώνυμον ὁμοίον τε ἐκείνῳ δεύτερον, αἰσθητόν, γεννητόν, πεφορημένον αἰεὶ, γινόμενόν τε ἐν τινι τόπῳ καὶ πάλιν ἐκεῖθεν ἀπολλύμενον, δόξῃ μετ’ αἰσθήσεως περιληπτόν.“

⁵ Pozri [1, 33AB]; [7, 1049A]; [7, 1025B]

vymedzuje jeho existenciu“ [14] je presvedčený, že byzantskí myslitelia nepovažujú λόγοι τῶν ὄντων za archetypy.

Vasilij Veľký a Gregor Nysský vynikajúcim spôsobom objasnili túto realitu, preto urobili jasné rozlíšenie medzi tým, kto učinil svet, a tým, ako vznikol svet. O prvom nás priamo informuje Božie osvietenie, druhé môžeme objaviť skúmaním faktov z prírody a kozmu. To podľa Vasilija nezmenšuje náš obdiv voči veľkoleposti stvorenia. [1, 25A] Na základe dobových vedeckých poznatkov obaja kappadockí myslitelia priniesli odvážne tvrdenia týkajúce sa vzniku sveta. Rozvinutý spôsob vedeckého skúmania vecí ich doviedol k tomu, aby hovorili o počiatkových zárodkoch (σπερματικές καταβολές), ktoré Boh Stvoriteľ vložil do kozmu, aby sa všetko aktivizovalo a smerovalo k dokonalosti. Vasilijov a Gregorov prístup nie je aristotelovský, pretože pohyb, o ktorom obaja hovoria, nie je závislý na uzatvorených typoch, ale vo vzťahu k Božím energiám je neohraničený.

ONTOLOGICKÉ ROZLIŠENIE MEDZI BYTÍM A NEBYTÍM

Byzantskí Otcovia priniesli zásadne nové chápanie nazerania na svet a s faktorom stvorenia v byzantskej filozofii uplatnili revolučnú filozofickú zásadu, ktorá hovorí o vzniku (γένεση), počiatku (ἀρχή) a evolúcii (ἐξέλιξις) kozmu (vesmíru). Atanáz Veľký (295 – 373) rozvinutím otázky, čo je stvorenie (κτίσμα), sa dopracoval k zásadnému rozlíšeniu medzi nestvoreným (ἄκτιστος) a stvoreným (κτιστός), a urobil „hlboký rez do filozofického myslenia“ (Matsoukas 2010, 397). Týmto rozlíšením, ktoré je absolútne protikladné filozofickému rozlíšeniu medzi nezrodeným (ἀγέννητος) a zrodeným (γεννητός), pretvoril antické filozofické uvažovanie a uplatnením iného filozofického prístupu rozhodujúcim spôsobom prispel do filozofického myslenia. Na základe štúdia Atanázových textov N. Matsoukas pre pomenovanie teórie o stvorení používa výraz ktisiológia (κτισιολογία) s cieľom diferencovať ho od výrazu kozmológia.⁶

Jasné ontologické rozlíšenie medzi Bohom a stvorením, bytím a nebytím, urobil Vasilij Veľký (329/330 – 378). Podľa neho „existujú dve skutočnosti: Božstvo a stvorenie“,⁷ nič iné ako prostredník alebo archetyp či idea. V podstate existuje len jedna realita: Boh, pretože Boh je bytie a stvorenie je nebytie. Stvorenie existuje preto, lebo má účasť na Bohu, od ktorého stále čerpá svoje bytie, vlastnosti a možnosť vyvíjať sa. Nebytie nie je samoexistujúce, ale má účasť na Bohu a len tak existuje. To znamená, že stvorenie podlieha vzniku a zmene a je

⁶ Pozri jeho monografiu. [19]

⁷ Pozri [2, 660A]: „Δύο γὰρ λεγομένων πραγμάτων, θεότητος τε καὶ κτίσεως.“

závislé na Božstve. O toto rozlíšenie sa opiera jeho uvažovanie o rozdiely medzi nestvoreným (ἄκτιστος) a stvoreným (κτιστός).

Vasilij si z antickej gréckej filozofie prepožičal výraz zrodený (γεννητός) a stotožnil ho s výrazom stvorený (κτιστός), zatiaľ čo výraz nezrodený (ἀγέννητος) stotožnil s výrazom nestvorený (ἄκτιστος). Toto spočiatku teologické rozlíšenie sa v byzantskom myslení premenilo na filozofické, keď sa zaviedla nová teória týkajúca sa stvorenia sveta (Florovsky 1949, 58). Ako sa však toto teologické rozlíšenie stalo filozofickým? Príčina je veľmi jednoduchá, ale vo veľkej miere objavná a revolučná, pretože „v základoch vyvracia základné dualistické filozofické rozlíšenie medzi zrodeným a nezrodeným, zmyslovo vnímateľným a rozumom poznateľným, materiálnym a duchovným, hmotou a myšlienkou, telom a dušou, originálom a hmotnou realitou“. [18] Byzantská filozofia na jednej strane vyvracia toto klasické filozofické rozlíšenie a na druhej strane ho prijíma. Je tomu tak preto, lebo rozlíšenie medzi nestvoreným (ἄκτιστος) a stvoreným (κτιστός), ako ho prijali byzantskí myslitelia, je v byzantskej filozofii primárnym, zatiaľ čo tradičné filozofické dualistické rozlíšenie medzi zrodeným (γεννητός) a nezrodeným (ἀγέννητος), zmyslovo vnímateľným (αἰσθητός) a rozumom poznateľným (νοητός), telom (σώμα) a dušou (ψυχή), hmotou (ύλη) a duchom (πνεύμα) je sekundárnym, a byzantskí autori ho používali ako interpretačný nástroj. [19]

N. Matsoukas v tejto súvislosti hovorí: „Filozofické rozlíšenie medzi zrodeným a nezrodeným nevnáša žiadne chápanie stvorenia. Bolo by možné povedať, že tak zrodené ako aj nezrodené sú nestvorené (ἄκιστα) a nevytvorené (ἀδημιούργητα). A tak sa zmyslovo vnímateľný, materiálny, viditeľný a telesný element nazýva zrodeným, pretože je nestály, premenlivý, ustavične podliehajúci rozkladu a pomínuteľný. Pre tento element neplatí totožnosť $A = A$. Naopak, rozumom poznateľný, myšlienkový a neviditeľný element je neporušiteľný, nemeniteľný, nepodliehajúci rozkladu a večný. Pre tento element úplne platí totožnosť $A = A$ “. [18] Táto dualistická filozofia, či chceme alebo nechceme, je pre nás stále, hoci len z metodologických dôvodov, blízka a zaužívaná. V konečnom dôsledku rozumom poznateľné veci: duša, idey a myseľ sú večné, nemeniteľné a nepodliehajúce rozkladu. Zároveň formujú, skrášľujú a aktivizujú všetky beztvaré hmotné veci, ktoré sú v podstate nebytím (μή ὄν), zatiaľ čo rozumom poznateľné veci sú bytím (ὄν). V každom prípade ὄν a μή ὄν sú mimo akékoľvek chápanie stvorenia.

V rozlíšení medzi stvoreným a nestvoreným je zrodeným a premenlivým aj stvorený rozumom poznateľný svet, to znamená, že zmyslovo vnímateľné a rozumom poznateľné veci sú premenlivé. Zmyslovo vnímateľné a rozumom poznateľné veci sa nachádzajú v rovnakej príčinnej súvislosti napriek tomu, že sa navzájom odlišujú podľa funkcionalistického usporiadania. Napríklad iné je

telo (σώμα) a iné duša (ψυχή), ale obidve sa vyvíjajú a zároveň sa môžu deštruovať prostredníctvom telesných a duševných cností a vášní.⁸ To znamená, že neplatí filozofické rozlíšenie medzi zmyslovo vnímateľným a rozumom poznateľným, medzi zrodeným a nezrodeným, čo potvrdzuje, že rozlíšenie medzi stvoreným a nestvoreným je v byzantskej filozofii primárnym, a rozlíšenie medzi zmyslovo vnímateľným a rozumom poznateľným je sekundárnym.

Nepochopenie rozlíšenia medzi stvoreným a nestvoreným môže viesť k presvedčeniu o zhelenizovaní (pogréčtení) kresťanstva, alebo dokonca o aristotelizme či platonizme byzantských autorov na základe domnienky, že teológia sa opiera o základné rozlíšenie medzi zmyslovo vnímateľnou a rozumom poznateľnou realitou, medzi zrodeným a nezrodeným. Je dôležité si uvedomiť, že aj rozumom poznateľný stvorený svet – duša a myseľ, sa nachádza v procese neustáleho pohybu a zmeny, čo je pre dualistickú filozofiu neprijateľné. Podľa byzantskej filozofie len nestvorený rozumom poznateľný svet je skutočné bytie (ὄντως ὄν). Podľa dualistickej filozofie rozumom poznateľná prirodzenosť (φύσις) je jedna a nerozdeliteľná, nezrodená, bez neustáleho pohybu a zmeny. Na základe tejto analýzy je zrejmé, že podľa byzantskej filozofie rozumom poznateľná prirodzenosť sa delí na nestvorenú – nemeniteľnú a stvorenú – premenlivú.⁹

DVOJITÁ METÓDA BYZANTSKÝCH MYSLITEĽOV

Vasilij Veľký vynikajúco poznal antickú filozofiu a jasne si uvedomoval, že zmyslovo vnímateľná i rozumom poznateľná realita sa nachádzajú v rovnakej kategórii stvorenej skutočnosti. Len nestvorená rozumom poznateľná realita je skutočným bytím a v tom sa diametrálne odlišuje od dualistickej filozofie. Pochopenie rozlíšenia medzi nestvorenou a stvorenou realitou vedie k pochopeniu dvojitej metódy byzantských mysliteľov, ktorú uplatňovali vo svojej vedeckej a filozofickej práci, keď premýšľali o stvorených veciach. Na druhej strane nestvorený Boh nepatrí do kategórie stvoreného, preto nie je vedecky poznateľný. Je možné ho poznávať len prostredníctvom teofánie (θεοφάνεια) v stvorení a celej histórii.

⁸ Pozri [5, 149B]: „*Ἡμεῖς τε γὰρ οὐ σύνθετοι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετοι καὶ ἀλλήλοις καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, οὐδὲ ἐπὶ μιᾷς ἡμέρας οἱ αὐτοὶ καθαρῶς μένοντες, μὴ ὅτι τὸν ἅπαντα βίον, ἀλλὰ καὶ σώμασι καὶ ψυχαῖς ἀεὶ ῥέοντες τε καὶ μεταπίπτοντες.*“

⁹ Pozri [3, 885D]: „*πάλιν δὲ καὶ τῆς νοητῆς φύσεως διχῇ διηρημένης ἢ μὲν ἀκτιστός ἐστι καὶ ποιητικὴ τῶν ὄντων, ἀεὶ οὐσα ὅπερ ἐστὶ... ἢ δὲ διὰ κτίσεως παραχθεῖσα εἰς γένεσιν πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον ἀεὶ βλέπει... (τῶν ὄντων).*“

Nevyhnutná závislosť stvorenej reality na nestvorenej ruší každú statickosť a cyklickosť existujúcej reality kozmu a všetko tvorí aktívny vyvíjajúci sa pohyb. S touto problematikou súvisí aj odlišné chápanie času antickými a byzantskými filozofmi. [25] V byzantskom myslení bola rozvinutá vedecká téza o čase, podľa ktorej vo svete neexistuje čas ako nezávislý rozmer, ale je zviazaný so svetom a so všetkými bytosťami, ako vysvetľuje Vasilij Veľký. [1, 13B]

V rovnakej filozofickej línii pokračoval Gregor Naziánsky (329/30 – 390), jeden z popredných byzantských mysliteľov 4. storočia, ktorý je považovaný za najväčšieho znalca antickej filozofie. Gregor používal filozofický novoplatónsky jazyk a rovnaké pojmy ako Plotín, avšak s iným obsahom kvôli radikálnej odlišnosti ontológie stvoreného a nestvoreného sveta. Ako už bolo zdôraznené, existuje radikálne rozlíšenie medzi stvoreným a nestvoreným vo vzťahu medzi zrodeným a nezrodeným v dualistickej filozofii, pokiaľ ide o faktor stvorenia (δημιουργία) a v dôsledku toho pokiaľ ide o to, že stvorené v zmyslovo vnímateľnom svete zahŕňa aj rozumom poznateľný svet, zatiaľ čo zrodený v dualizme je len hmotný a zmyslovo vnímateľný element. Možno neskorší scholastici vo filozofických textoch budú hľadať a nájsť A alebo B polysémiu zrodeného a nezrodeného, ale to sa vôbec netýka nescholastického byzantského myslenia, pretože byzantskí intelektuáli pred mnohými storočiami, teda pred nominalistickými scholastickými filozofmi, mali povestnú Occamovu britvu, preto sa nezaujímal o žiadnu polysémiu, ale o podstatný a ústredný význam zrodeného a nezrodeného. K tomuto základnému významu dali do protikladu rozlíšenie medzi stvoreným a nestvoreným. [18]

V Gregorových textoch si môžeme všimnúť platónske, aristotelovské, stoické a novoplatónske prvky, teda filozofické pojmy a frázy, ktoré už nevyjadrujú grécke nazeranie na svet. V otázke stvorenia sveta zaujal jasnú pozíciu, pretože Plotínova predstava stvorenia cez vylievanie predpokladá neosobnú bytosť, ktorá sa z dobroty vylieva a vytvára rozum (νοῦς), dušu a hmotu. Svet tak nie je slobodným stvoriteľským aktom osobného Boha, ale nevyhnutne sa vylieva z Jedného, ktorého prirodzenosť rodí všetko. Vo filozofickom myslení je Boh na základe ontologickej nevyhnutnosti zviazaný so svetom a svet s ním, [26] ale v byzantskom chápaní platí „úplná ontologická odlišnosť a nezávislosť Boha na svete“, [26] preto I. Romanidis zdôrazňuje, že „medzi stvoreným a nestvoreným neexistuje žiadna podobnosť“. [23] Keď v byzantskej filozofii hovoríme o skutočnom bytí (ὄντως ὄν) a nebytí, vychádzame z premisy, že celé stvorenie je nebytie (μή ὄν), to znamená, že ako odlišné od Boha Stvoriteľa dostáva bytie a zdokonaľovanie z prameňa bytia. Pri skúmaní tejto problematiky nesmieme prehliadnuť, že vo všetkých byzantských textoch sa výraz nebytie (μή ὄν) zásadne odlišuje od platónskej a novoplatónskej terminológie.

Boh nie je len abstraktná moc, od ktorej všetko závisí, a už vôbec nie nejaká moc, ktorá despoticky vládne nad svetom a životom,¹⁰ ale je prameňom bytia, života a každej evolúcie, na ktorej má stvorenie účasť. Touto účasťou sa stvorenie stáva realitou, preto byzantskí myslitelia nehovoria len o závislosti, ale aj o vzťahu, v ktorom dominujúcim prvkom je účasť a obohatenie stvorenia od nevyčerpatelného Boha prostredníctvom nestvorených Božích energií. Gregor Nysský (335 – 394), jeden z najvýznamnejších filozofov svojej doby, považovaný za „najväčší intelekt Východu“ [13] v tejto súvislosti hovorí: „A tak, keď si niekto počas dlhého obdobia prehľbuje svoje znalosti vo vysokých učeniach v tichu, bude môcť na jednej strane pochopiť, čo presne je pravé Bytie, ktoré je samoexistujúce, a na druhej strane, čo je nebytie, ktoré existuje len v predstave, zatiaľ čo v skutočnosti je neexistujúce. Myslím si, že vtedy významný Mojžiš, naučený cez Božie zjavenie, pochopil, že nič z toho, čo chápeme zmyslami, ani nič z toho, čo sa stáva pochopiteľným pre rozum, v skutočnosti neexistuje, okrem prirodzenosti, ktorá sa nachádza neporovnateľne vyššie a je stvoriteľskou príčinou všetkého a od nej závisí všetko.“¹¹

ZÁVER

Počas hesychastických sporov sa vyhrotila polemika medzi hesychastami a antihesychastami a došlo ku konfrontácii medzi východným a západným spôsobom myslenia. Zreteľne sa ukázal rozdiel medzi dvojitou metódou byzantských mysliteľov, reprezentovanou Gregorom Palamom, a západnou scholastickou dialektickou metódou, reprezentovanou Barlaámom Kalábrijským. Odlišné metodologické východiská medzi byzantskými a scholastickými filozofmi spôsobovali problémy nielen v 14. storočí, ale pokračovali v neskorších obdobiach a výrazne sa prejavujú aj v súčasnosti, ako je zrejmé zo záverov G. Podskalského, ktorý sa pri konfrontácii byzantského myslenia a západnej scholastickej tradície zamýšľa nad zásadnou otázkou vzťahu teológie a filozofie v Byzancii. [21] Na základe seriózneho výskumu robí podrobnú analýzu zásadných otázok, ale v kľúčových aspektoch je krajne dogmatický a dochádza k nesprávnemu záveru, že na Západe bola veda i filozofia rozvinutejšia ako

¹⁰ Takéto chápanie je známe v mnohých náboženských a filozofických smeroch.

¹¹ Pozri [4, 333AB]: „Καὶ οὕτω πολλῶ τις τῷ μεταξὺ χρόνῳ ταῖς ὑψηλαῖς δι' ἡσυχίας ἐμφιλοσοφήσας μελέταις μόλις κατανοήσῃ τί μὲν ἐστὶν ὡς ἀληθῶς τὸ ὄν, ὅτῃ ἑαυτοῦ φύσει τὸ εἶναι ἔχει, τί δὲ τὸ μὴ ὄν, ὃ ἐν τῷ δοκεῖν μόνον ἐστὶν εἶναι, ἀνυπόστατον ἔχον ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν φύσιν. Ὁ μοι δοκεῖ τότε ὁ μέγας Μωϋσῆς ἐν τῇ θεοφανείᾳ παιδευθεὶς γινῶναι ὅτι οὐδὲν τῶν ἄλλων ὅσα τε τῇ αἰσθήσει καταλαμβάνεται καὶ ὅσα κατὰ τὴν διάνοιαν θεωρεῖται τῷ ὄντι ὑφέστηκε, πλὴν τῆς ὑπερανестώσης οὐσίας καὶ αἰτίας τοῦ παντός ἀφ' ἧς ἐξῆπται τὸ πᾶν.“

v Byzancii, kde existovala len teológia, opierajúca sa o prostý mníšsky život. Toto nepodložené tvrdenie odráža neznalosť byzantských pramenných textov a nepochopenie podstaty byzantského myslenia, pretože hlavnou príčinou nedorozumení medzi hesychastami a antihesychastami bolo odlišné chápanie charismatickej a vedeckej línie byzantského myslenia, nie slabá intelektuálna úroveň byzantských autorov.

Táto línia vedie k teognosii (θεογνωσία) a teopraxii (θεοπραξία) a je možné ju sledovať od Atanáza Veľkého a Kappadočanov v 4. storočí až po Gregora Palamu v 14. storočí. Táto línia byzantských mysliteľov je dvojité a každá z nich má svoju funkčnosť a osobitosť. Ide v podstate o dve vzájomne prepojené línie, ktoré nevybočujú zo spoločnej cesty k hľadaniu pravdy. Tieto dve línie, charismatická a vedecká, sa opierajú o zásadné rozlíšenie medzi nestvoreným (ἄκτιστος) a stvoreným (κτιστός), ktoré byzantskí myslitelia pomocou rôznych vyjadrovacích spôsobov uplatňovali v štruktúre byzantskej filozofie ako základné filozofické východisko. Nestvorené sa týka charismatickej línie a stvorené sa týka vedeckej línie byzantského myslenia.

SUMMARY

During the hesychastic disputes, the controversy between hesychasts and antihesychasts escalated and there was a confrontation between Eastern and Western ways of thinking. The difference between the double method of Byzantine thinkers, represented by Gregor Palam, and the Western scholastic dialectical method, represented by Barlaam of Calabria, was clearly shown. The different methodological starting points between Byzantine and Scholastic philosophers not only caused problems in the 14th century, but continued in later periods and are evident today, as is clear from the conclusions of G. Podskalský, who confronts a fundamental question of the relationship between theology and philosophy in Byzantium. [21] Based on serious research, he makes a detailed analysis of fundamental questions, but in key respects he is extremely dogmatic and erroneously concluded that science and philosophy were more developed in the West than in Byzantium, where there was only theology based on simple monastic life. This unsubstantiated claim reflects ignorance of Byzantine sources and a lack of understanding of the essence of Byzantine thought, because the main cause of misunderstanding between hesychasts and antihesychasts was a different understanding of the charismatic and scientific line of Byzantine thought, not the weak intellectual level of Byzantine authors.

This line leads to theognosia (θεογνωσία) and theopraxia (θεοπραξία) and can be traced from Athanasius the Great and Cappadocians in the 4th century to Gregory Palam in the 14th century. This line of Byzantine thinkers is twofold,

and each has its own functionality and individuality. These are basically two interconnected lines that do not deviate from the common path to the search for truth. These two lines, charismatic and scientific, are based on a fundamental distinction between the uncreated (ἄκτιστος) and the created (κτιστός), which Byzantine thinkers used in the structure of Byzantine philosophy as a basic philosophical basis using various means of expression. The uncreated refers to the charismatic line and the created refers to the scientific line of Byzantine thought.

SOURCES

1. VASILEIOS O MEGAS. Eis tin Exaímeron. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1857. *Patrologia Graeca*. Vol. 29. Paris, 1857. s. 3-208.
2. VASILEIOS O MEGAS. Katá Eunomíou 3. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1857. *Patrologia Graeca*. Vol. 29. Paris, 1857. s. 653-670.
3. GRIGORIOS NYSSIS. Eis ta ásmata ton asmáton. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1858. *Patrologia Graeca*. Vol. 44. Paris, 1858. s. 755-1120.
4. GRIGORIOS NYSSIS. Theoría eis ton tou Moyséos vión. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1858. *Patrologia Graeca*. Vol. 44. Paris, 1858. s. 327-430.
5. GRIGORIOS O THEOLOGOS. Lógos 31. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1858. *Patrologia Graeca*. Vol. 36. Paris, 1858. s. 133-172.
6. GRIGORIOS PALAMAS. Omília 6. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1865. *Patrologia Graeca*. Vol. 151. Paris 1865. s. 75-88.
7. MAXIMOS OMOLOGITIS. Kefálaia perí agápis. In MIGNE, J.-P. (ed.). 1860. *Patrologia Graeca*. Vol. 90. Paris, 1860. s. 959-1080.

REFERENCES

8. BLANE, A. 1997. *Georges Florovsky : Russian Intellectual & Orthodox Churchman*. Crestwood NY : St Vladimir's Seminary Press. 1997. 444 p. ISBN-10 088141137X. ISBN-13 978-0881411379.
9. DOSTÁLOVÁ, R. 2004. Pozemský svět jako škola lidských duší. In *Basil z Caesareje. Devět kázání o stvoření světa*. KORTEOVÁ, K. (prekl.). Praha : Oikoumene, 2004. s. 7-26. ISBN 80-7298-102-1.
10. FLOROVSKY, G. 1949. The Idea of Creation in Christian Philosophy. In *The Eastern Churches Quarterly*. Vol. 8. Supplementary issue 2 "Nature and Grace", 1949, p. 53-77.
11. GIANNARAS, CH. 2013. *Schediasma Eisagogís sti Filosofía (i ellinikí optikí kai i dytikí antistrofí tis)*. Athína : Íkaros. 493 s. ISBN 978-960-572-002-5.
12. CHRISTOU, P. 1966. Double Knowledge According to Gregory Palamas. In *Studia Patristica*. Vol. 9. Leuven : Peeters, 1966. s. 20-29.

13. CHRISTOU, P. 1971. *Ekklesiastikí Grammatología*. 1. diel. Thessaloníki : Kyromános.
14. CHRISTOU, P. 1980. Máximos Omologitís kai Nikólaos Matsoúkas. In *Klironomía* 12, 1. Thessaloníki, 1980. s. 203-208.
15. MATSOUKAS, N. 1990. Lógos kai mýthos me vási tin archaía ellinikí filosofía. Thessaloníki : P. Pournarás, 1990.
16. MATSOUKAS, N. 2000a. *Dogmatikí kai symvolikí theología*. 1. diel. Thessaloníki : P. Pournarás, 2000. 254 s. ISBN 978-960-242-093-5.
17. MATSOUKAS, N. 2000b. To periechómeno tis vyzantinís filosofías. In TATAKIS, V. *I ellinikí paterikí kai vyzantiní filosofía*. Athína : Armós, s. 153-188.
18. MATSOUKAS, N. 2010. *Istoría tis filosofías Archaías, Ellinikís, Byzantinís, Dytikoeuropaikís : Me sýntomi eisagogí sti filosofía*. Thessaloníki, 2010.
19. MATSOUKAS, N. 2016. *Theología, ktisiología, ekklesiología katá ton Mégan Athanásion. Símeía paterikís kai oikoumenikís theologías*. Thessaloníki : KYRIAKIDI, 2016. 248 s. ISBN 978-960-599-149-4.
20. METALLINOS, G. 2003. Protopresvýteros Ioánnis Romanídis. *Orthodoxi martyría*, 69, Lefkosía, 2003. s. 13-16.
21. PODSKALSKY, G. 1977. *Theologie und Philosophie in Byzanz*. München, 1977. 268 s.
22. ROMANIDIS, I. 1992. *To propatorikón amártima*. Athína : Dómos, 1992. 185 s. ISBN-13 9789607217158.
23. ROMANIDIS, I. 2004. *Paterikí Theología*. Thessaloníki : Parakatathíki, 2004. 302 s.
24. SOPKO, A. 2003. *Prophet of Roman Orthodoxy: The Theology of John Romanides*. Dewdney, BC, Canada : Synaxis Press, 2003. 161 s.
25. TSAMIS, D. 2000. *Eisagogí sti sképsi ton Patéron tis Orthodoxis Ekklesiás*. Thessaloníki : P. Pournarás, 2000. s.407. ISBN-13 978-960-242-207-6.
26. ZIZIOULAS, I. 1977. Apó to prosopeíon eis to prósopon. I symvolí tis Paterikís Theologías eis tin énnoian tou prosópou. In *Charistíria eis timín tou Mitropolitou Chalkidónos Melítonos*. Thessaloníki : Patriarchikó Ídryma Paterikón Meletón, 1977. s. 287-323.

TRUE BEING (ὄΝΤΩΣ ὄΝ) AND NON-BEING IN BYZANTINE PHILOSOPHY

Ján ZOZULAK, professor, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra, Tr. A. Hlinku 1, 94901 Nitra, Slovakia, jzozulak@ukf.sk, 00421376408111

Abstract

Byzantine thinkers have brought a fundamentally new understanding of worldview and speak of the beginning of the cosmos from non-being (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος). With the factor of creation in Byzantine philosophy, they applied the revolutionary philosophical principle, which speaks of the origin (γένεση), the beginning (ἀρχή) and the evolution (ἐξέλιξις) of the cosmos (universe). In this article we will deal with Byzantine cosmology and the ontological distinction between being and non-being, on which the reflection between the uncreated (ἄκτιστος) and the created (κτιστός) is based. For Byzantine thought, it is the basic philosophical basis on which the hesychasts in the 14th century developed a distinction between the uncreated substance (ἄκτιστη οὐσία) and the created energies (κτιστέες ἐνέργειες). At the same time, we will explain the double method of Byzantine thinkers, which during hesychastic disputes became the main cause of misunderstandings between hesychasts and antihesychasts due to different understandings of the charismatic and scientific lines of Byzantine thought.

Keywords

Ancient Philosophy, Byzantine Philosophy, Cosmology, Being and Non-being, Created and Uncreated, Double method